

znaczenia organizacji transnarodowych, takich jak Bracia Muzułmanie, Hizb at- Tahrir, czy Hezbollah, które w sporadycznych przypadkach uciekają się do przemocy w dyskursie i działaniu. Organizacje te dążą do uzyskania niezależności finansowej, organizacyjnej i strategicznej od państw, stanowiąc coraz częściej wyzwanie dla nich zarówno na poziomie politycznym, jak i społecznym. W działalności organizacji terrorystycznych nie znika trend finansowania ich przez państwa i traktowania jako narzędzia w walce z wrogiem, co przez długi okres widoczne było na przykładzie wsparcia Hezbollahu przez Iran i Syrię. Istotną tendencję w ramach fundamentalizmu stanowi wykorzystywanie owoców globalizacji, rewolucji komunikacyjnej i technologicznej, jak też wolności i swobód obywatelskich.

Wśród tendencji przemian obserwuje się przewartościowywanie relacji i stosunków międzynarodowych. Przykładem odchodzenia od ideałów protoplasów fundamentalizmu jest ambiwalentny stosunek do Zachodu oraz nowinek technologicznych, które jeszcze kilkanaście lat temu były postrzegane jako zagrożenie. Istotną tendencją wewnątrz ideologii fundamentalistycznych jest nieudzielanie poparcia muzułmanów dla radykalnych jej odłamów.

Podkreśla się tu, że stereotypy na temat islamu są w dużej mierze wynikiem nie zawsze sprawdzonych informacji podawanych przez środki masowego przekazu. Islam zaczął być kojarzony z religią agresywną, która usprawiedliwia przemoc i walczy z chrześcijaństwem w „świętej wojnie”, zwanej džihadem. Faktem pozostaje sytuacja, że fundamentaliści muzułmańscy dokonują aktów terroryzmu częściej niż wyznawcy innych religii (s. 152). Przekonuje się, że nie należy stawiać znaku równości pomiędzy fundamentalizmem a islamem.

W aneksie zamieszcza się pełny tekst bin Ladena *Listu do Ameryki*. Integralną część prezentacji problemu poznawczego stanowi *Bibliografia*. Wyodrębniono w niej: Materiały źródłowe, Monografie i opracowania, Artykuły, rozprawy, raporty i wydawnictwa elektroniczne, Filmy, Referaty.

W ogólnej refleksji należy stwierdzić, że w książce dostarcza się: 1. całościowego oglądu fundamentalizmu muzułmańskiego; 2. usytu-

wania fundamentalizmu w rzeczywistości międzynarodowej; 3. określenia miejsca fundamentalizmu muzułmańskiego w świecie islamu; 4. starannie zgromadzonej wiedzy faktograficznej o genezie fundamentalizmu muzułmańskiego; 5. wiedzy o kierunkach przemian w rzeczywistości fundamentalizmu muzułmańskiego oraz o współczesnej kondycji islamu.

Andrzej Chodubski

Grzegorz Piwnicki, *Meandry kultury politycznej w Polsce. Od średniowiecza do II wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013, ss. 570+nlb.

W postrzeganiu rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego narodów i państw ważne zwierciadło stanowi kultura polityczna. Jest ona różnie definiowana przez przedstawicieli nauki, jak i praktyków generujących obraz życia kulturowego. Najczęściej jednak postrzega się ją jako postawy, zachowania, wartości, aspiracje ludzi przekazywane z pokolenia na pokolenie, dotyczące przede wszystkim polityki, wzorów i modeli sprawowania władzy, instytucjonalizacji życia politycznego. Wśród ostatnio wydanych książek na uwagę zasługuje prezentowane studium, poświęcone dziedzictwu polskiej kultury politycznej. Wykład o nim podzielono na cztery rozdziały, zatytułowane: I. Dawne państwo państwowe i monarchia stanowa (966–1505); II. I Rzeczpospolita (1506–1795); III. Czasy zaborów (1795–1918); IV. II Rzeczpospolita (1918–1939). Wiedzę ukazano konsekwentnie w podrzdziałach i w formie zagadnień: 1. Model przywództwa politycznego, 2. Społeczeństwo, 3. Organizacja państwa, 4. Stosunki międzynarodowe, 5. Zwyczaje i obyczaje. Poprzedza je *Wstęp*, w którym dostarcza się metodologicznego oglądu kultury politycznej. Wskazuje się tu, że są to względnie trwałe przejawy subiektywnej percepcji historii, w tym także przekazu tradycji politycznych, włączając w to symbole, mity, obyczaje i zwyczaje. Jest to również suma doświadczeń przeżywanych przez kolejne pokolenia Polaków. Łączy się ona z subiektywnym postrzeganiem rzeczywistości społeczno-politycznej, kulturowej oraz mechanizmów spr-

wowania władzy, działania instytucji politycznych i obowiązującego prawa. Składniki te wpływają na kształtowanie się: a) określonych wierzeń i przekonań; b) przywiązanie do określonych wartości, wokół których generuje się poczucie tożsamości narodowej i lojalności poszczególnych jego warstw; c) symboli, mitów politycznych, zwyczajów i obyczajów w różnych warstwach społeczeństwa; d) charakteru narodowego i jego swoistych cech ukształtowanych pod wpływem historycznych doświadczeń; e) aspiracji, nadziei, oczekiwań na przyszłość w kontekście zbiorowym i indywidualnym. Rzeczywistość ta jest kształtowana przez poziom wiedzy politycznej, procesy dziejowe, wspólne doświadczenia różnych grup społecznych, jak również przez całe społeczeństwo rozumiane jako wspólnota narodowa.

Zauważa się, że kultura polityczna jako wyodrębniona kategoria badań politologicznych pojawiła się na początku lat 50. XX w. w Stanach Zjednoczonych. Wtedy zwykło się ją postrzegać jako całość kształt indywidualnych postaw i orientacji uczestników danego systemu; jako sferę subiektywną leżącą u podstaw działań politycznych i nadającą im znaczenie. W Polsce zaczęto prowadzić badania nad kulturą polityczną na przełomie lat 60. i 70 XX w. Wtedy przez pojęcie kultury politycznej zaczęto pojmować – ogół postaw, wartości i wzorów zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli. Za główne jej komponenty zaczęto uznawać: 1. wiedzę o polityce, znajomość faktów, zainteresowanie nimi; 2. ocenę zjawisk politycznych, sądy wartościujące dotyczące tego, jak powinna być sprawowana władza; 3. emocjonalną troskę postaw politycznych, jak np. miłość ojczyzny, poczucie honoru, nienawiść do wrogów; 4. uznane w danym społeczeństwie wzory zachowań politycznych, które określają, jak można i jak należy postępować w życiu politycznym.

Wskazuje się tu, że wartości i poziom kultury politycznej jest narodowym kryterium dla siły państwa, mierzonej stopniem poparcia ze strony społeczeństwa w rządzeniu. Kultura polityczna państwa i jego społeczeństwa budowana jest ciągle na dziedzictwie przeszłości, doświadczeniach minionych pokoleń, jego sukcesów i upadków w różnych konfiguracjach: kulturo-

wych, ekonomicznych, społecznych i politycznych. Pod wpływem zmienionych okoliczności historycznych i warunków życia formują się nowe dążenia i wizje ustrojowe, które społeczeństwo chciałoby urzeczywistniać dla własnego lepszego rozwoju. Kolejne pokolenia wchodzące w życie polityczne analizują dorobek przeszłości, mogą niektóre jego elementy odrzucać, a inne przetworzyć na nowe wzory kulturowe i wartości polityczne w zależności od układu stosunków społecznych, stopnia demokracji w określonym miejscu i czasie.

Wśród kategorii współtworzących kulturę polityczną wymienia się: dyscyplinę obywatelską, odpowiedzialność elit za państwo, rozsądek, umiar polityczny. Czynniki te mogą mieć korzystny wymiar kulturowy, jako że służą poszerzaniu mobilności politycznej i organizacyjnej społeczeństwa oraz nadają systemom politycznym charakter układów, pozytywnie wpływających na postawy, zachowania, aspiracje obywatelskie, wskazując jak należy postępować w życiu publicznym.

W oglądzie polskiej kultury politycznej uważa się duże przywiązanie do tradycji i historii. Zwracając się do przeszłości, zwykle Polacy poszukują w niej potwierdzenia swej wartości i praw do określonych postaw oraz zachowań. W prezentowanej książce przekonuje się, że znajomość historii jest warunkiem rozumienia współczesności (s. 26).

W analizie poznawczej w prezentowanej książce postawiono hipotezę, że polska kultura polityczna stanowi swego rodzaju pas transmisyjny w ciągłości politycznej narodu i państwa. Ujawnia się to w kształtowaniu elit politycznych, postaw, zachowań w życiu jednostek, grup i całego społeczeństwa. Poziom kultury politycznej wywierał bardzo ważny wpływ na urzeczywistnianie określonych decyzji społeczno-politycznych.

Wskazuje się, że istotne znaczenie w rozpoznawaniu kultury politycznej ma metoda politologiczna, której sygnatami są kategorie z zakresu polityki. Wśród nich wymienia się, m.in. oddziaływania ideologiczne, przemiany społeczno-polityczne, wojny, powstania, świadomość polityczna, wartości polityczne.

W charakterystyce kultury politycznej pięciu pierwszych stuleci istnienia państwa polskiego

dostarcza się podstawowej wiedzy faktograficznej z dziejów państwa i narodu. Sięga się w analizie do tzw. *bajecznej przeszłości* o legendarnych władcach Ziemowicie, Leszku i Siemomyśle; podkreśla się, że państwo polskie ukształtowało się w połowie X w. Przez siedem stuleci władzę sprawowała dynastia Piastów. W prezentacji problemu ukazują się władców oraz kierunki prowadzonej przez nich polityki. Charakteryzując społeczeństwo zauważa się, że na przełomie XIII i XIV w. posiadało ono pewną świadomość narodową. Wykryształowała się ona w długotrwałej walce o jedność państwa. Podkreśla się w procesie budowy jedności państwa wagę języka. Termin *język* oznaczał wartość narodu (s. 55).

W rzeczywistości międzynarodowej miejsce Polski wiązało się z przyjęciem chrześcijaństwa, stanowiącego uniwersalny system wartości, współtworzyło ono struktury społeczne i elity kulturowe. Polska uzyskała swoją osobowość jako podmiot wielkiej polityki, stała się miejscem w cywilizacji zachodniej. Podkreśla się, że ujawniła się nowa forma funkcjonowania kulturowego, tj. m.in. „być Polską” oznaczało „być w Europie”.

Ważnym źródłem wiedzy o kulturze politycznej była symbolika polityczna, zwyczaj i obyczaje w obchodach uroczystości państwowych, kościelnych, obywatelskich. Życie średniowieczne było zdominowane przez teocentryzm. System polityczny został podporządkowany *sacrum*. Symbolem porządku społeczno-politycznego stały się „krzyż” i „miecz”. W średniowieczu ukształtowały się różne ceremonie, jak np. pasowanie na rycerza (s. 88).

Od połowy XV w. kształtowała się na ziemiach polskich rzeczywistość polityczna nazywana monarchią stanową oraz Rzeczpospolitą szlachecką. Przez trzy stulecia (1454–1763) ustrój państwa nie ulegał istotnym zmianom. Przez pojęcie naród rozumiano szlachtę i magnatów, jako społeczność posiadającą władzę polityczną. Do połowy XVII w. zaznaczała swą aktywność polityczną średnia szlachta. Był to swoisty zbiorowy suweren posiadający wszystkie atrybuty i kompetencje przywództwa politycznego (s. 99).

W prezentacji problemu wskazuje się, że na temat kultury politycznej zakłada się zawsze

milcząco afirmację lub negację określonego rodzaju wartości zachowań politycznych, które w przewidywanym społecznym działaniu lub w twórczych i wolnościowych działaniach indywidualnych mają dojść do skutku, przy użyciu odpowiednich środków, metod i instytucji, aby wartości te skutecznie osiągnąć. Z aksjologicznego punktu widzenia sprawa ta nie jest obojętna i taką nie była w przeszłości. Przyjmując za punkt wyjścia „technologię” kultury politycznej istotny jest suwerenny system instytucji politycznych, państwowych, samorządowych, który w skutkach swego demokratyzmu powinien sprawić, aby system edukacji społecznej zmierzał do wzmocnienia w postawach demokratycznych cel i wzorców.

Prezentując przemiany polityczne w czasach nowożytnych podkreśla się, że życie polityczne kraju ulegało szybkiemu rozkładowi. Większość sejmików kończyło się zerwaniem i rozjeżdżaniem się posłów do domów, bez podjęcia uchwał. Sytuacja stawała się groźna, zwłaszcza że były to lata kształtowania się u granic Polski mocnych i nieprzyjaznych państw – Rosji zreformowanej przez Piotra I, Austrii, w której podwaliny absolutyzmu budowali władcy: Leopold I i Józef I oraz Karol VI, oraz Prus – gdzie w 1701 r. dawny lennik Polski, elektor brandenburski Fryderyk Wielki koronował się na króla. Wskazuje się tu, że świat pojęć i wyobrażeń szlachecka żyjącego w tym czasie był naiwny, brakowało mu wyrobienia politycznego. W 1764 r. jezuita Szymon Majchrowicz wydał traktat *Trwałość szczęśliwa królestw albo ich smutny upadek*, w którym pomyślność i potęga państw albo ich katastrofę uzasadniał bezpośrednio od woli Bożej i gorliwości religijnej ich mieszkańców, czyniąc przejrzyste aluzje do sytuacji Polski. Jakaż szlachta była przekonana, że dopóki tylko wierzy i pełni swe powinności zgodnie z nakazem Kościoła, ojczyźnie nic zagrazić nie może (s. 177).

Zauważa się, że w polskiej tradycji istnieje znaczący wątek *przedmorza*, według którego polska szlachta miała do spełnienia ważną rolę ochrony prawdziwej wiary. Założenie to zrodziło się z przekonania, że Bóg, który stworzył polską szlachtę jest Bogiem katolickim. Polityczny naród polski był narodem szlacheckim i strażnikiem *przedmorza chrześcijaństwa*. W XVIII w.

wyjatkową postacią był biskup Ignacy Krasicki, który wyszydzał przywary czasów saskich, rozbijał mity i konwencje sarmatyzmu. Jego satyry, listy, bajki były walką z „zepsutym światem”. Obraz krytyki rzeczywistości społeczno-politycznej przedstawił w takich utworach, jak *Monachomachia*, *Myszeida*, *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*.

W końcu XVIII w. nastąpiło w oficjalnym nurcie życia politycznego przekreślenie zasad ustrojowych, kształtowanych przez stulecia. Likwidacji uległy struktury polityczne i instytucje, m.in. Sejm, organy władzy wykonawczej, sądownictwo, armia, system szkolnictwa, struktury samorządów lokalnych. Czasy bezpośrednio po likwidacji państwa polskiego były traumą przede wszystkim dla byłej elity politycznej, która utraciła przywileje, miejsce w hierarchii władzy.

W okresie zwanym pozytywizmem kształtował się nowy typ kultury politycznej. Likwidacja państwa polskiego odbyła się przy milczącej zgodzie państw Europy. W XIX w. były brane pod uwagę różne drogi mające prowadzić do niepodległości. Po odzyskaniu niepodległości zaczęto tworzyć nowe instytucje polityczne, a w tym kształtowały się elity polityczne, które występowały w roli przywódców politycznych (s. 374). W prezentacji problemu dostarcza się faktografii o życiu politycznym w II Rzeczypospolitej.

Wraz z odbudową państwa po I wojnie światowej ujawniały się w świadomości politycznej mity, które nie miały jednoznacznego statusu społecznego. Wśród nich dużą nośność zdobywały: 1. umiłowanie wolności i niezależności; 2. wielkoduszność, dobroć, humanitaryzm; 3. męstwo, bohaterstwo swoiste pojmowanie honoru. Zauważa się, że kształtujący się charakter narodu kształtowały w istotnej mierze brak niepodległości, generująca podejrzliwość wobec rządów, wyzwania łamania prawa, skłonności do anarchii, cwaniactwa, zawiści, urojeń. Nośne stały się wtedy wartości katolicyzmu, romantyzmu, anarchizmu, demokracji, apologetyzmu postępu. W stosunkach międzynarodowych po I wojnie światowej stało się dążenie do uznania granic i aspiracji terytorialnych (s. 484). Podkreśla się znaczenie armii jako instytucji wychowania obywatelskiego. Kształtowała ona „dodatni typ człowieka” przygotowanego do

efektywnej pracy na rzecz kraju i społeczeństwa po odejściu do rezerwy. Przez cały okres międzywojenny wśród szeregowych żołnierzy wojska polskiego przeważała młodzież chłopska. Wśród niej duży odsetek był analfabetów, *którzy poza swąją wsią nic nigdy nie widzieli*.

W *Zakończeniu* podkreśla się, że kultura polityczna Polski przeplata się nierozłącznie dziejami politycznymi państwa. Jest ona spoiwem, przekazem z pokolenia na pokolenie cech świadomości narodowej oraz mitów i stereotypów. Wskazuje się znaczenie myśli historyka Stefana Kieniewicza, który zauważał, że przekazywany społeczeństwu ładunek wiedzy o przeszłości narodu mówił o dawności i świetności jego losów, o krzywdzie, jaka go spotkała, o poświęceniu i bohaterstwie kolejnych pokoleń bojowników wolności. Cel dydaktyczny owego nauczania – owo Sienkiewiczowskie „pokrępienie serc” – niosło z sobą jednak poważne niebezpieczeństwo, przesadnej idealizacji. To prawda, że publicystyka demokratyczna, a po niej socjalistyczna podejmowały surową krytykę dawnej Polski (...).

W *Bibliografii* wskazano na grupy materiałów oraz literatury przedmiotu: I. Materiały źródłowe, dokumenty; II. Encyklopedie, leksykony; III. Artykuły; IV. Monografia. Wskazane tytuły bibliograficzne odbijają istotę prezentowanego problemu poznawczego.

W refleksji uogólniającej należy zauważyć, że 1. tytuł książki jest nośnym poznawczo zagadnieniem badań politologicznych; 2. dostarczono w nich przeglądowej charakterystyki dziejów politycznych Polski, od czasów Mieszka I do wybuchu II wojny światowej; 3. dostarczono wiedzy eksplanacyjnej o postawach, zachowaniach, aspiracjach wielu polskich polityków; 4. wskazano na siłę dziedzictwa przeszłości w kształtowaniu postaw i wartości społeczności danego czasu; 5. dostarczono wiedzy o mitach i stereotypach w postrzeganiu dziejów politycznych narodu i państwa, oraz o siłach współtworzących dziedzictwo polskiej kultury politycznej.

Andrzej Chodubski